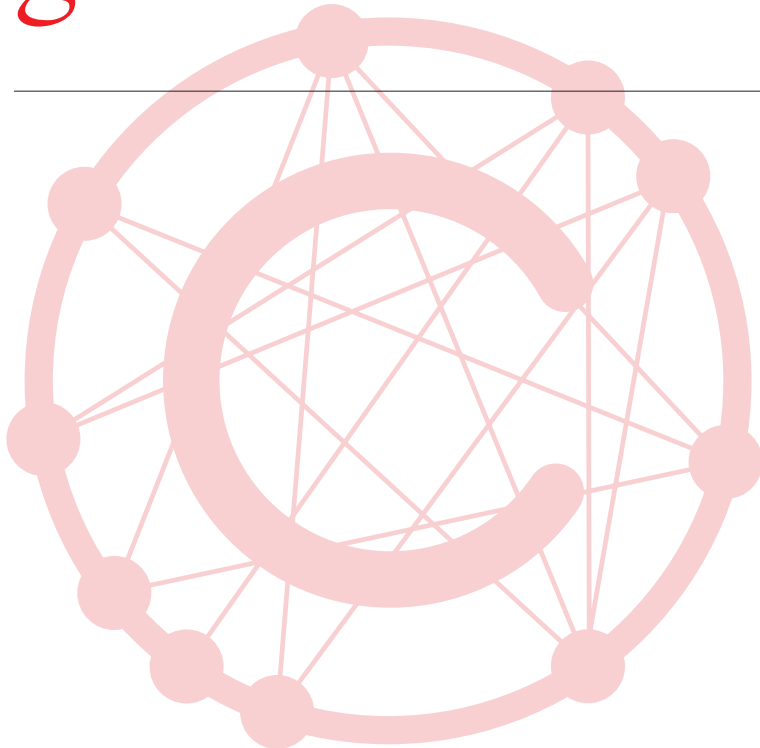

Roel Griffioen

Culturele instellingen in grote steden verhuizen van het centrum naar de randen van de stad. Met welke beweegredenen? En wie vaart er wel bij?

Institutionele gentrificatie?

In het afgelopen jaar kwamen er berichten uit de cultuursector met een opvallende onderlinge synchronie. In juli 2018 verklaapte Sjarel Ex, directeur van Museum Boijmans Van Beuningen, in *NRC Handelsblad* dat het museum de mogelijkheid onderzoekt om tijdens een geplande jarenlange renovatie te heropenen in de voormalige V&D in Winkelcentrum Zuidplein, aan de kant van de Maas waar, zo stelt Ex, kunst en cultuur niet in overmaat aanwezig zijn. '[O]p een gegeven moment dachten wij: met een icoon als het Boijmans naar Rotterdam-Zuid, dát is nog eens een spannende stap' (Jorritsma et al. 2018). In december vertelde de nieuwe cultuurwethouder van Amsterdam, Touria Meliani, in een profiel in *De Groene Amsterdammer* dat zij zich hard gaat maken voor grootstedelijke cultuurplekken in de woonwijken buiten het centrum. 'Denk daarbij aan toonaangevende theaters in Noord of Nieuw-West, die echt een nationale en zelfs internationale aantrekkingskracht hebben en de bezoeker van binnen de Ring naar buiten trekken' (Samuel 2018). In dit nummer van *Boekman* voegt zij daaraan toe dat het stimuleren van culturele activiteiten buiten de Ring een van de belangrijkste punten in het nieuwe Kunstenplan wordt. Haar woorden resoneren met de *Verkenning 2019* van de Amsterdamse Kunstraad die in januari dit jaar verscheen, waarin bepleit wordt dat topinstellingen 'de (nieuwe) wijken' ingaan en allianties sluiten met lokale en kleinschalige cultuurinitiatieven (Amsterdamse Kunstraad 2019).

Is hier sprake van een nieuwe trend of een bestendiging van een al bestaande ontwikkeling? Vooral in Amsterdam zien we kunst- en kunst-educatieve instellingen al langer het centrum verlaten om nieuwe huisvesting te vinden in de wijken die voorheen werden gezien als onderdeel van de 'periferie'. Het bekendste recente voorbeeld is De Appel, dat na een gedwongen organisatorische en financiële inkrimping het statige pand aan de Prins Hendrikkade verliet en zich in Broedplaats Lely vestigde, in Nieuw-West. Fotografiemuseum Foam had tussen 2010 en 2013 een projectlocatie aan het Confuciusplein in die wijk, Pakhuis de Zwijger heeft er een vergelijkbare pop-up-buitenpost en ook het Amsterdam Museum overweegt dit voorbeeld te volgen.

Bij de herontwikkeling van de Noordelijke IJ-oeveren lijkt een belangrijke plaats ingeruimd te zijn voor kunst- en culturele instellingen. Zo verhuisde DAS Graduate School voor Theater en Dans in 2016 van het Waterlooplein naar de broedplaats A LAB op het voormalige Shell-terrein in Noord. Paradiso opende een dependance in het culturele centrum Tolhuistuin en staat op het punt hetzelfde in Nieuw-West te doen. En natuurlijk is er het Filmmuseum, dat als het Eye Filmmuseum incarneerde in een flagship-gebouw op een monumentale locatie.

Drijfveren

De drijfveren voor deze beweging vanuit het centrum lopen uiteen. Bij wethouder Meliani en museumdirecteur Ex weerklinkt de hoop dat de locatiekeuze kan helpen om de toegang tot topkunst te vergroten en om een gemêleerder publiek aan te spreken. Hierin zou je een herleving van het aloude sociaaldemocratische spreidingsideaal kunnen zien, zoals Zef Hemel elders in dit nummer doet. In andere gevallen, zoals bij De Appel, lijkt een geografische heroriëntatie vooral ingegeven door budgettaire motieven. In deze tijd van schaarste en maatschappelijke druk moeten instellingen zorgvuldig met hun middelen omspringen. Samenwerking met leegstandsbeheerorganisaties en verhuizingen uit de dure centrumstad zijn dan logische stappen.

Dit zijn legitieme argumenten. De vraag is echter of instellingen die de beweging naar buiten maken een realistisch beeld hebben van de impact van de nieuwe stedelijke situatie waarin ze terecht komen. Is er een verband met gentrificatiebevorderende beleidsmaatregelen, projecten en marktontwikkelingen? Hun aanwezigheid op de Noordelijke IJ-oever staat niet los van de ontwikkeling van luxueus vastgoed, de verplaatsing van toeristenvoorzieningen over het IJ om de druk op de binnenstad te verlichten, de nieuwe metroverbinding, het verdwijnen van sociale woningbouw en de voortrazende gentrificatie (zie Hoekstra et al. 2018; Kamp 2018). Ook in Rotterdam-Zuid is er sprake van een ingewikkelde dynamiek. Ondanks de hardnekkige armoedeconcentraties groeien de populariteit van de wijk en de druk op de woningmarkt. De prijzen voor koopwoningen en particuliere huur stijgen snel en het aandeel sociale huurwoningen

krimpt. Werkt de aanwezigheid van een topinstelling als Boijmans niet als een katalysator terwijl er juist steeds meer stemmen opgaan dat er op de rem moet worden getrapt (Doucet et al. 2016)? Ook Meliani heeft het over de ‘nationale en zelfs internationale aantrekkingskracht’ die van topinstellingen uitgaat en die kan helpen om de bezoeker van binnen de ring naar buiten te trekken (Samuel 2018). Maar waarom moeten die binnenringer en die kunsttoerist per se naar Noord of Nieuw-West gelokt worden? Meliani erkent dat de stad duurder en daardoor homogener wordt (Ibid.), maar houdt er blijkbaar geen rekening mee dat institutionele spreiding deze ontwikkeling kan versterken. Onduidelijk blijft hoe haar koers in de praktijk gaat verschillen van het gentrificatiegerichte gemeentelijke beleid van de afgelopen jaren. Daarin lag de nadruk op de ‘uitrol van een binnenstedelijk milieu’, oftewel het vergroten van het op de hogere-inkomensgroepen toegesneden woning- en consumptieaanbod en een verdere intensivering van toerisme.

Ik denk dat de gentrificatiedimensie te vaak wordt onderschat of zelfs ontkend, of pas wordt her- of erkend nadat de verplaatsing naar een gentrificatiegebied een feit is. Voor instellingen geldt dat als het bestaande krachtenveld in de beoogde nieuwe omgeving van tevoren gedegen wordt geanalyseerd, er ook een scherpere positie ingenomen kan worden in de onderhandeling met stakeholders als gemeente, stadsdeel, broedplaats, broedplaatsontwikkelaar, eventueel corporaties, fondsen, projectontwikkelaars et cetera (zie Griffioen 2017). Probeer er dan voor te waken dat je instelling niet louter een lokeend wordt om nieuwe inkomensgroepen of investeerders over het water of over de Ring te hengelen. Welk publiek wordt er in de instelling bediend? Niet elke instelling hoeft op een ‘lokaal’ publiek gericht te zijn, maar het is vreemd als ze haar klantenkring van buiten de wijk importeert, of hoopt dat haar bezoekers haar achterna verhuizen. Ook belangrijk is het om te breken met het tijdelijkheidsregime en de bijbehorende politiek van pop-upcultuur om een gebied in de markt te zetten. Er zijn nu zelfs broedplaatsen met een exploitatieperiode van minder dan een jaar, terwijl vijf jaar tot voor kort de norm was. Als je daar als instelling in stapt, accepteer je een rol als gentrificatiestroomversneller. →

Advertentie voor een tentoonstelling in Centre Pompidou-filiaal KANAL, Brussel

Taal en praktijk

Misschien is de belangrijkste opdracht voor instellingen in kwetsbare stedelijke omgevingen om transparant te zijn over de eigen agenda en de agenda's van de partijen van eerdergenoemde stakeholders, om te voorkomen dat een gentrificatiedoelstelling wordt gecamoufleerd met een quasimaatschappelijke legitimering.

Die transparantie ontbrak bij de oprichting van het nieuwe Centre Pompidou-filiaal KANAL te Brussel. Om politieke redenen werd er geen museum geopend rond de collectie van het in 2011 gesloten Museum voor Moderne Kunst in Brussel. In plaats daarvan werd besloten samen te werken met het Parijse Centre Pompidou. Het Brussels Gewest gireert bijgevolg het komende decennium jaarlijks 20 miljoen euro naar Parijs om de naam Pompidou te gebruiken, uit de collectie van het museum te mogen putten en zijn expertise in te roepen. De projectleider hamert erop dat KANAL een plek voor iedereen zal zijn, en bovendien zal fungeren als 'economische hefboom' voor de kwetsbare Kanaalzone, een wijk met een groot imago probleem maar begeerd door projectontwikkelaars vanwege de centrale ligging en goede bereikbaarheid. Die hefboomfunctie schuilt vooral in de verwachting dat kunsttoeristen willen eten en drinken en er dus bediening nodig is: 'We willen een liefhebber van moderne kunst uit Miami aanspreken, maar evengoed scholieren uit pakweg Koekelberg,

of die nu Sarah, Julien of Mohamed heten. Voor mij is er geen tegenstelling daartussen. Toeristen brengen geld op, en creëren werkgelegenheid. Met name in de horeca, en dat is de sector waarin het hoogste percentage Brusselaars aan het werk is.'¹ Geen wonder dat veel Brusselaars in KANAL vooral een politiek instrument zien om de marktinteresse in de Kanaalzone aan te zwengelen (zie Herman et al. 2018).

Het gezwollen discours van cultuurtempels, de zegeningen van toerisme, lokale tewerkstelling, wijkbranding en citymarketing lijken steeds minder aan te slaan. Dat is een van de lessen van het participatieve theaterstuk *CC De Vleeshaak* van de makers Carl Cappelle, Sara Dandois en Peter Boelens in de Antwerpse buurt de Dam. Er staan in deze stadsrafel aan de ringsnelweg, onlangs door burgemeester Bart De Wever gebrandmerkt als 'stadskanker', grote veranderingen op stapel. De aantrekkelijkheid ervan zal met sprongen vooruitgaan door de geplande infrastructurele werken, zoals de gedeeltelijke overkapping van de ringsnelweg en de heropening van een treinstation. En daar waar abattoirs gevestigd waren, gaat een vastgoedinvesteerder in samenwerking met het stedelijk ontwikkelingsbedrijf 2400 woningen en nieuwe onderwijs- en sportfaciliteiten bouwen. Stadsvernieuwing *by shock treatment*, zou je kunnen zeggen. De buurtbewoners maken zich zorgen of er ook verliezers zullen zijn.

Het fictieve cultureel centrum *CC De Vleeshaak* was een middel om samen met de buurt en maatschappelijke organisaties na te denken over de komende veranderingen en de manier waarop die gemeenschap zelf weer aandeelhouder kan worden in de toekomst die op het gebied geprojecteerd wordt. Tegelijk was het een lens om de verschillende, soms conflicterende agenda's in een stadsvernieuwingengebied te onderzoeken. Waar ik bij wil stilstaan zijn de reacties op de speech van de directeur – een acteur – tijdens een van de voorbereidende 'inspraakbijeenkomsten', eigenlijk publieke repetities. Hierin kwamen alle gemeenplaatsen voorbij. De *Vleeshaak* zal 'het hart van de buurt' worden, maar niet als 'het zoveelste veredelde buurtcentrum' maar als ware 'cultuurtempel' waar het 'lokale wordt verzoend met het bovenlokale'. Er is al een internationaal gerenommeerde curator aangesteld, er zijn gesprekken

Links: Repetitieplanning van CC De Vleeshaak. Fotografie: Siege Dehing. Boven: Logo van CC De Vleeshaak. Ontwerp: Dominique Vilain

gevoerd met topinstellingen en -gezelschappen uit de podiumkunsten om van De Vleeshaak hun try-outplek te maken en er is zelfs sprake van uitwisseling met – jawel – Centre Pompidou. Bovendien, zo vervolgde de directeur enthousiast, wordt het cultureel centrum het ‘uithangbord’ van een algehele aanstaande renaissance van de Dam, met meer jobs, meer groen, betere luchtkwaliteit, betere woningen en betere mensen. ‘Den Dam, een buurt die steeds achteraan bungelde, wordt nu een prioritair project en ik ben er zeer trots op dat wij dit gaan realiseren!’ Na een lauw applaus komen de eerste kritische vragen uit het publiek, waarvan een deel niet wist dat het fictie betrof en een deel dat even was vergeten. Wie gaat De Vleeshaak eigenlijk bedienen? Als de directeur zegt dat het een plek wordt voor de buurtbewoners, over wie spreekt hij dan: de mensen die hier nu wonen, of de meer kapitaalkrachtige nieuwe buurtbewoners die het hoopt aan te trekken?

Moraal van het verhaal: als je een gentrificatiekatalysator bent, wees er dan eerlijk over. ●

Literatuur

- Amsterdamse Kunstraad (2019) *Verkenning 2019*. Amsterdam: Amsterdamse Kunstraad.
- Doucet, B., M. van den Berg en G. van Eijk (2016) ‘Rotterdam’s anti-gentrification movement must learn the lessons of its failed referendum’. In: *The Guardian*, 12 december.
- Griffioen, R. (red.) (2017) *De Frontlinie: bestaansonzekerheid en gentrificatie in de Creatieve Stad*. Amsterdam: De Frontlinie.
- Herman, L. en I. Van Bos (2018) ‘KANAL – Centre Pompidou, een nieuw museum voor Brussel’. In: *De Witte Raaf*, nr. 191.
- Hoekstra, M., W. van Gent en W. Boterman (2018) ‘Kwartiermaken als symbolische politiek in overheidsgestuurde gentrificatie’. In: *Sociologos*, jrg. 39, nr. 3, 242-262.
- Jorritsma, E. en G. Pama (2018) ‘Museum Boijmans Van Beuningen jarenlang naar Rotterdam-Zuid: interview directeur museum Boijmans Van Beuningen’. In: *NRC Handelsblad*, 11 juli.
- Kamp, L. van de (2018) ‘Stedelijke regeneratie in Amsterdam-Noord: over de politiek van erfgoed en creativiteit’. In: *Sociologos*, jrg. 39, nr. 3, 263-286.

- Samuel, M. (2018) ‘“Wanneer zijn we verleerd met elkaar te dansen?” Profiel Touria Meliani’. In: *De Groene Amsterdammer*, jrg. 142, nr. 49, 44-49.
- Vermeersch, L. (2017) ‘Citroënmuseum kan het gezicht van Brussel veranderen’. Op: www.bruzz.be, 25 april.

Noot

- 1 Aldus projectontwikkelaar Yves Goldstein (Vermeersch 2017).

Roel Griffioen is als FWO Aspirant verbonden aan de Vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit van Gent. Fotografie: Annerike Hekmang